

MEDITERAN - NA PRAGU NOVOGA MILENIJA

Slika Mediterana na početku novoga milenija nije idilična. Sjeverna obala zaostaje za kontinentalnom Evropom, južna za sjevernom. Cjelina našega mora suočava se s teškoćama i na sjeveru i na jugu. Može li se uopće smatrati *cjelinom* prostor kojeg razdiru toliki sporovi i dijele takvi nesporazumi.

Na jugu našega mora padaju, po takozvanom «efektu domina», režimi kojima su, nakon kolonijalizma što je ostavio duboke i tragične tragove, dugo vladali diktatori i oligarhije. Mlađa generacija, koja je stekla novu, svestraniju izobrazbu i informaciju zahvaljujući, uz ostalo, internetskim ili digitalnim tehnologijama, odbacuje stare i neprimjerene uzore kakvi su opteretili ne samo arapski svijet, tražeći nova i pouzdanija rješenja. Znamo iz vlastitoga iskustva koliko je teško uspostaviti stvarnu demokraciju tamo gdje su građanske slobode dugo bile uskraćivane i ljudska prava ignorirana. Dobar dio sjeverne mediteranske obale doživljava također duboke krize, ne samo ekonomske i socijalne, na prostoru između Grčke i Portugala, od Balkana do Apenina.

Evropska unija nije brinula o Mediteranu. Evropa je zanemarivala «kolijevku Evrope». Objašnjenja koja su nudili njezini predstavnici nisu mogla uvjeriti one kojima su upućena. U njih često ne vjeruju ni oni koji ih iznose. U većini prilika težnje kontinenta ne podudaraju se s očekivanjima obale. U raznim zemljama primorje trpi od zaleđa. Odluke sudbonosne za naše more donosile su se najčešće izvan njega, ili bez njega. To je radalo nepovjerenje i poticalo nezadovoljstvo.

Mediteran je izostajao u izviješćima koja su bilježila pozitivne pothvate epohe i svijeta. Bio je i ostao prisutniji je u kronikama terorizma, nasilja, rata. Zaostajao je na raznim stranama, na nekima zaostaje i dalje, još više. Nesпокојство se uvuklo u povijest - u samo shvaćanje povijesti. Dijagonala Sjever-Jug postala je problematičnom u politici.

Unatoč svemu tome misao Juga budi se povremeno u mediteranskim zaljevima, buni se u lukama, prosvjeduje na javnim pjacama. Svjedoci smo nastojanja da se postojeće stanje promijeni, raznih prijedloga koji su boli upisani u povelje i uvršteni u programe: atenska, marsejska i đenověška konvencija, »Plan akcije za Mediteran« (PAM) i napose «Plavi plan» (*Plan bleu*), donijet u Sofiji - Antipolisu kraj Nice s naznakama razvoja do «horizonta 2025. godine». Poticajni i velikodušni sporazumi potpisani su svojedobno u Napulju, na Malti, u Tunisu, Splitu, Palma de Mallorki ali su u većini slučajeva ostali pukim slovom na papiru. Posebno je značenje imala Konferencija održana u Barceloni 1995. godine, dugo pripremana i očekivana. Predviđala je, uza sve ostalo, stvaranje «slobodne zone razmjene do godine 2010». Gotovo svi su ti pokušaji završili neslavno.

Nakon dogovora u Oslu (1992), izgledalo je da se stanje na bliskom Istoku bliži pozitivnom rješenju, napose odnos Izrael-Palestina, rana cijeloga Mediterana. Vjerovalo se da će ti dogovori ublažiti napetost na prostoru širem od mediteranskih obala. Očekivanja se, kao što vidimo, nisu obistinila. Postali

smo ponovo – u još većoj mjeri – svjedocima ratnih, političkih i vjerskih sukoba, starih i novih oblika terorizma, rasizma, antisemitizma, negiranja prava Izraelu na opstanak i Palestincima na povratak. Zavodljive najave «kooperacije», «partnerstva», «susjedstva», «razmjene», «solidarnosti» itd. nisu dale očekivana ploda. Prilikom obilježavanja desetogodišnjice «barcelonskoga procesa», ni jedan čelnik arapskoga svijeta nije se pojavio na sastanku. Smatrali su se izigranima.

Razmjena Evropske unije s mediteranskim bazenom svodena je najčešće na naftu i plin. Tržišta u Srednjoj i Istočnoj Evropi izgledaju, unatoč svemu, zanimljivijim ulagačima, unosnijima financijerima. Države na afričkoj obali dobivale su s vremena na vrijeme simboličnu pomoć kao «zemlje u razvoju». Neke od njih ne prihvaćaju «mediteranstvo» koje im se katkad nudi: drže da se iza njega kriju ambicije neokolonijalizma. Razne predrasude, ne samo one, ponekad ne dopuštaju da se ostaci prošlosti, njezina lošijega dijela, prevladaju. Mediteran je stekao veću važnost na mapama koje razastiru stratezi nego u planovima razvoja. Povijesno se more mjestimice pretvaralo u bojno polje.

Prije događaja koji su potresli južnu mediteransku obalu, «globalizacija» je obično izostavljala golema područja na afričkom kontinentu. Prestala je dolaziti iz Evrope ili Amerike. Počela se međutim širiti od Istoka prema Zapadu, sve češće morskom stranom, prolazeći ne samo kroz Suez. Iza te «nove globalizacije» stoje u posljednje vrijeme zemlje čije se stanovništvo broji u milijardama: Indija i posebno Kina, obje spremne i odlučne. Dugo su i same bile podčinjene, ne žele više ovisiti. Povijesna se karta svijeta mijenja pred našim očima. Mnogi od nas ne nalaze svoje mjesto na njoj. Mediteran je staro more ali nije onoliko važno koliko je nekad bilo.

Različite ideje susreću se i, reklo bi se, natječu jedna s drugom ili čak uzajamno suprotstavljaju: «Savez civilizacija» kakav su predlagali španjolski predsjednik i njegovi suradnici, i «sukob civilizacija», o kojem su pisali stanoviti teoretičari i vojni savjetnici. «Savez» na trenutke naliči na utopiju – ali ne smije se zaboraviti da postoje i djelatne, produktivne utopije. «Sukob» pak nije – ne mora uvijek biti – neizbježan. Ne sukobljavaju se zapravo istinske kulture, nego ideologije koje nastupaju pod njihovim imenom ili u njihovu ruhu.

U takvu je okružju iznijet prijedlog francuskoga predsjednika da se osnuje «Mediteranska unija». Kontinentalna Evropa, napose Njemačka i njezina predsjednica, dočekali su ga s očitom rezervom: zar treba, uz postojeću Evropsku uniju, «stvarati još jednu»? Nije li bolje nastaviti «barcelonski proces» unatoč svim njegovim nedostacima? Korigiran je i sam naziv prijedloga: «Mediteranska unija» prekrštena je u «Uniju za Mediteran (*Union pour la Méditerranée*)». To nije mnogo pomoglo. Neki su vidjeli u ideji francuskoga predsjednika izliku da se Turska (s otvorenim vratima prema raznim zemljama zapadne Azije) ne primi u Evropsku uniju za koju se kandidirala. Drugi su u tome prijedlogu prepoznali želju da Francuska zauzme glavno mjesto u mediteranskoj politici Evrope, za što se nije pripremila. Ni neke od mediteranskih zemalja nisu bile time oduševljene. Očito je da neće biti lako

ostvariti zajedničke pristupe i mjerila zemalja s demokratskim tradicijama i onih koje se tek oslobađaju totalitarnih stega. Za početak se predlažu – i to je možda razumnije i korisnije – jednostavniji pothvati kao što je «depolucija mora» i zaštita okoliša, pitanja energije i vode, kontrola imigracije i emigracije i sl. Još ne znamo hoće li predvoditelji arapskih zemalja, nakon pada režima koji su ih kočili, pristati da sjednu za isti stol s predstavnicima Izraela. U svakom slučaju «načelo suradnje» nameće se prije «načela integracije». Za najosnovnije oblike integracije potrebno je vremena i razumijevanja, materijalnih sredstava i dobre volje.

Uz brojna aktualna pitanja javljaju se i ona koja je prošlost ostavila za sobom, na koja svaki naraštaj traži vlastite odgovore. Mediteran je s obje strane kasnio za modernitetom. Nije prihvatao suvremene uvjete, zahtjeve, mjerila. Domovina mita radala je mitologije. Baštinica historije prepuštala se historicizmu. Postojbina tragedije teško je odolijevala tragičnim iskušenjima s kojima se suočila. Kolijevka mudrosti nije imala povjerenja u vlastite mudrace, koje je nerijetko odbacivala ili ponižavala. Staro središte svijeta gajilo je, ponekad s razlogom, nepovjerenje prema Novome svijetu.

«Predstavljanje stvarnosti» zamjenjuje ponekad samu stvarnost ne uviđajući razliku među njima. «Identitet bića», dubok i strastan na ovim prostorima, teško se uspijeva združiti s «identitetom činjenja», često tromim i nepoduzetnim. *Biti* i *činiti* ne daju se uskladiti jedno s drugim. Na obnove treba čekati – one su uvijek kadre iznevjeriti očekivanja. Po navadi kojoj nije lako odoljeti, na naše more mediteransko u cjelini gleda se često kao na prošlost i svodi ga se na nju: divljenje njegovoj «slavnoj prošlosti» nije mu uvijek koristilo. Mediteranu je potrebija sadašnjost kao i budućnost.

Ne postoji samo jedna mediteranska kultura. Ima ih više u okrilju jedinoga Mediterana. Razvijale su se jedna uz drugu, manje ili više povezane ili razdvojene, prema prilikama i razvoju. Po nekim su osobinama su slične, po drugima različite. Često su srodne, ali nisu sukladne. Jednom konvergentne, drugi put divergentne. Sličnosti duguju zajedničkom moru i susretu na njegovim obalama naroda, oblika i nadahnuća. Razlike su im uvjetovane porijeklom, vjerom, poviješću. Ni sličnosti ni razlike nisu jednako raspoređene i podijeljene – ovdje prevladavaju jedne, ondje druge. Ideje Mediterana i sam Mediteran rijetko su se uspijevali uskladiti. Mediteranska nagnuća često je pratila nužda izгона.

Uzaludno je ponavljati nevolje od kojih trpi naše more, zvano «Unutarnjim». Ne koristi ih ni prešućivati: zagađeno priobalje, naružen okoliš, nedostatak reda, slabost organizacije, divlja gradnja, potkupljivost u prenesenom i doslovnom značenju, pomaci i selidbe iz zaleđa na obalu, s obale što dalje od zaleđa. Najbolje predaje – one što su nastojale združiti umijeće života i stvaranja – suprotstavljaju se takvoj sudbini.

Mediteran je ponekad dočekuje kao kaznu.

U golemome mediteranskom amfiteatru predugo se izvodio isti repertoar - riječi i geste na pozornici postaju najprije poznate, zatim banalne. Obrasci retorike, dijalektike, politike, nastali na našem moru, dugo su služili i potrošili se. Odnosi središta i periferije, bliskosti i daljine, simetrije i asimetrije poprimali su ponekad protuslovna značenja. Euklidska geometrija odavno nije dovoljna. Uoči svake nove plovidbe nužno je provjeriti ne samo spremnost posade nego i valjanost opreme. Mediteran očekuje odgovore i na pitanja koja se sam ne usuđuje postaviti.

Sudionici u predstavi šapuću iza kulisa: *«Postoji li Mediteran izvan naše mašte?»* On nije isti u stvarnosti i u uobrazilji - to može ponekad biti prednost, ali također i nedostatak. *«Zasnovati alternativnu intermediteransku kulturu»* - i taj se prijedlog čuo više puta na sceni, napose u Evropskoj komisiji. Neće se ostvariti ni lako ni brzo. Previše mu se prepreka nalazi na putu. *«Poštovati razlike prevladavajući ih»*. Od toga bi se moglo lakše i efikasnije započeti. Ni to neće ići samo od sebe.

Prividi stvarnosti često su privlačniji od stvarnosti same.

U jednoj od svojih manje poznatih bilježnica Leonardo da Vinci je zapisao: *«Od Istoka ka Zapadu u svakoj točki je dioba»*. Trebalo se dogoditi sve što se dogodilo nedavno na Balkanu, danas u Sjevernoj Africi, pa da shvatimo težinu takva suda: tolike«diobe», u kratku razmaku, na tijesnu prostoru! Na Balkanskom poluotoku rođena je antička tragedija. Na Bliskom Istoku nastale su zavjetne knjige triju vjera u jednoga Boga. Rat koji plamti već desetljećima u Svetoj zemlji ne da se sam od sebe ugasiti. Pokazalo se još jednom kako Mediteran nije u stanju, bez suradnje s drugima, osigurati vlastitu sigurnost.

Ni tu pouku prošlosti ne bi trebalo smetnuti s uma. Iskustva iz najnovije povijesti opominju da ne idemo predaleko kako ne bismo posrnuli na putu, da se ne upuštamo u plovidbe kojima prijete havarije. Ali stanovita odlučnost, ako ne i hrabrost, potrebna je i na putu i u plovidbi o kojoj je riječ.

Nekoliko primjedbi o Jadranu.

Povjesničar Braudel tvrdi da je Jadransko more zapravo Mediteran u malom, da "po analogiji" sažima sve njegove osobine - vrline i mane. I Jadran se nastoji otrgnuti sudbini drugorazrednih mora - ne želeći biti zaljevom ili tjesnacem. Luke s njegove istočne strane danas su manje privlačne nego što su do jučer bile. Ni na zapadnoj strani ne stoje dobro, udaljene od središnjice. Mnogo toga priječi jednima i drugima da budu ono što bi mogle ili željele biti. Ne nalaze vlastito mjesto u većim razmjerima - ne samo tuđom krivicom.

Povijest je i ovdje, kao i na raznim drugim mjestima, odvajala obalu od zaleđa. Nevješta uprava teško je uspijevala taj razmak umanjiti. Osluškujući sve do jučer službene govore, reklo bi se da je jadranska obala zanimala našu vlast, prije svega, kao retorička ili povijesna figura: više kao predodžba nego kao stvarnost. Dijelovi Dalmacije, primjerice Split ili Dubrovnik, morali su se u takvim okolnostima osjetiti prikraćenim, manje ili više pritisnuti zaleđem koje nije vično moru, politikom lišenom razumijevanja za posebnosti. Rijeka i Istra uspješnije su se branile, ostajući otvorene na način koji je primjereniji mediteranskim tradicijama - nakon rana koje su zadobile i pretrpjele u drugom svjetskom ratu, prije i nakon njega, počele su više poštovati osobitosti i razlike. Zadar i Šibenik zaskočila je sudbina kakva na ovom prostoru ne donosi sreću. Otoci su prepušteni samima sebi, očekujući uzalud ono što im ni najbliža obala, s onu stranu kanala, nije spremna pružiti bez zazora. S druge strane Jadrana, Ancona i Bari nisu u najpovoljnijem položaju u državi kojoj pripadaju, više su lokalni ili provincijalni nego mediteranski i evropski.

Promotrimo u tome kontekstu kakva je bila jadranska politika jučer u bivšoj Jugoslaviji, danas u Hrvatskoj, tko ju je vodio i na koji način. Tko je odgovarao i odgovara za to što je takva bila i što ne uspijeva biti drukčijom? Zašto čak nije zapravo ni pokušala?

Opet pitanja bez odgovora...

Jadranske politike u pravom smislu riječi nije bilo u bivšoj Jugoslaviji. (Nisam je otkrio ni u Italiji.) Sjetimo se vapaja starih Dalmatinaca, uzaludnih pokušaja da uvjere "vlaje" s kontinenta kako je naša sudbina na moru! Unatoč raznim promašajima. Bijasmo ipak među prvima u brodogradnji, jedno vrijeme čak treći ili četvrti u svijetu. Sad više ni sami ne znamo gdje smo – na tabelama koje sam vidio nisam pročitao naše ime. Propala su uspješna i ugledna brodogradilišta koja su podupirali industriju u zaleđu i pomagali joj da dobije valjane i unosne poslove. Ona nisu bila, kako znamo, na Dunavu, Moravi, Drini, Vardaru ili Sutli, nego pak, najvećim dijelom, na našoj dalmatinskoj obali. U Rijeci, Puli, na Korčuli, u Splitu posebice, kao i u mnogim manjim mjestima, navozi su danas najčešće prazni. Preživljava se zahvaljujući sitnim popravcima, "remontu", "pituravanju". Propadaju brodske linije svjetskog značaja (*Croatia Lines*). Luke ostaju bez posla. Dokovi zjape. Veze s otocima slabije su nego ikad. Pristupi obali na mnogim su mjestima ostali primitivni. Netko je za to kriv. Posljedice ćemo svi trpjeti.

O svim tim stvarima valjat će promisliti na neki novi i drukčiji način, rabeći pouzdanije parametre i primjenjujući stroža mjerila. Posrijedi su bitna pitanja, koja se u ovom času postavljaju na Mediteranu – odgovori na njih mogu biti presudni i za cijeli Mediteran, i za Jadran koji je njegova umanjena slika.

Nema razloga da se opet kasni. Izgovora je i onako previše. Nešto se, unatoč svemu, da učiniti. Početi odnekud, iznova.

Predrag Matvejević